

Hebban olla uogala nestas bigunnan hinace hic enda thu

door MARC KOENEN

Het Nederlands is, met zijn duizendjarige geschiedenis, nog maar een jonkie. Het behoort tot de Indo-Europese taalfamilie, waarvan de vroegste bronnen meer dan drieduizend jaar oud zijn. De talen van deze familie dragen allemaal de resten van hun gemeenschappelijke voorouder, en het is zelfs mogelijk die taal tot op zekere hoogte te reconstrueren.

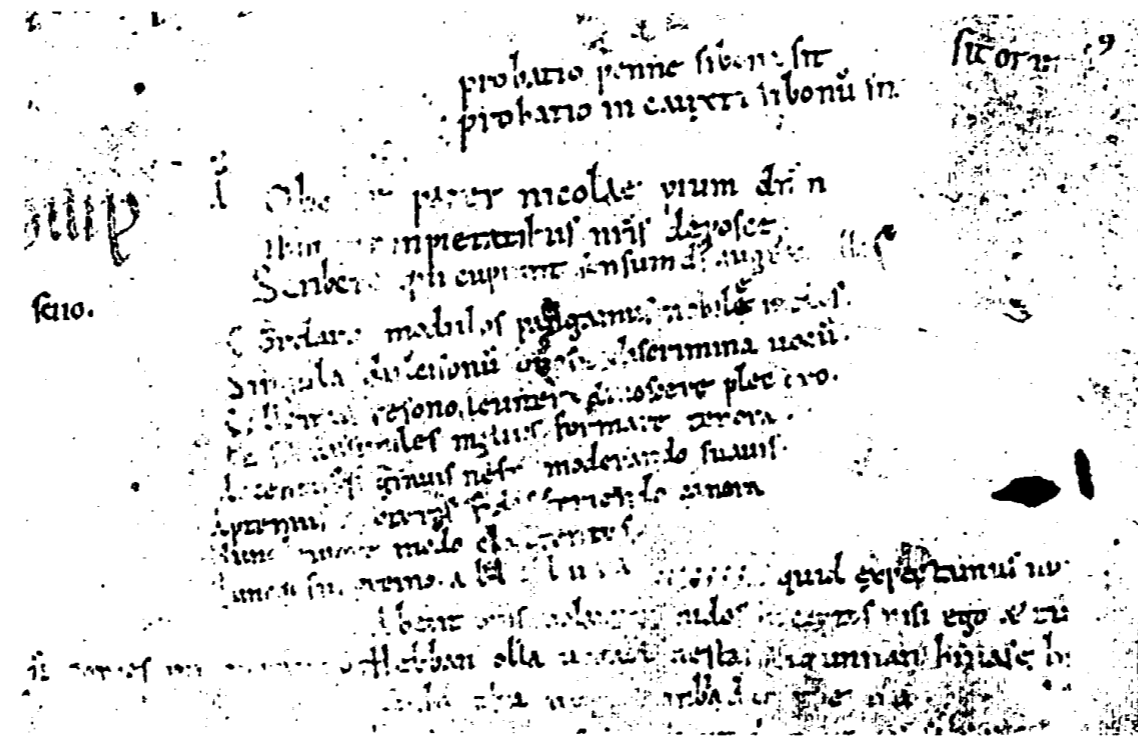
ERGENS IN DE TWEEDE helft van de elfde eeuw was er een monnik die zijn zojuist geslepen ganzeveer probeerde. *Probatio penne*, 'ik beproef mijn pen', krabbelde hij op het schutblad van een Latijns handschrift. Op zich niets bijzonders, want er zijn wel meer van zulke penneproeven bewaard gebleven. Maar even verderop schreef de monnik ook een Nederlands zinnetje: *Hebban olla uogala nestas bigunnan hinace hic enda thu uuat unbidan uue nu*. Vermoedelijk de eerste regel van een liefdesliedje, want het betekent 'Hebben alle vogels nesten begonnen behalve ik en jij, wat wachten we nu'. Met een aantal plaats- en persoonsnamen is het zinnetje

de oudste Nederlandse tekst die overgeleverd is.

Dat wil niet zeggen dat we niet verder in de geschiedenis van onze taal kunnen terugkijken. Het Nederlands is nauw verwant met het Duits, Fries en Engels, waarvan oudere bronnen zijn overgeleverd. Ook is de gelijkenis met het Grieks en Latijn van een heleboel Nederlandse woorden opvallend. Die overeenkomsten zijn veel te systematisch om ze aan het toeval toe te kunnen schrijven. Het is inmiddels algemeen aanvaard dat deze talen een gemeenschappelijke voorouder hebben gehad. Zou je nu wat meer over deze voorouder weten, en wat daar vervolgens mee gebeurde, dan weet je ook wat meer over de wordingsgeschiedenis van het Nederlands.

Hiermee betreden we het terrein van de vergelijkende taalwetenschap. Vergelijkende taalwetenschap is een tak van de taalkunde die onderzoek doet naar mogelijke verwantschappen tussen talen. Talen zijn verwant als aannemelijk kan worden gemaakt dat ze afstammen van een en dezelfde vorm. Zo komen het Nederlands, Duits, Fries en Engels voort uit het Westgermaans, wat weer een afsplitsing van het Germaans is. Ga je op deze manier nog verder terug, dan kom je uiteindelijk bij de bakermat van de meeste huidige Europese talen: het Proto-Indo-Europees, dat gesproken werd door de Indo-Europeanen. Thans gebruikt de helft van de wereldbevolking een taal die is voortgekomen uit het Proto-Indo-Europees, waarvan het Engels en Spaans het leeuwedeel vormen.

In het boek *Vergelijkende taalwetenschap: een inleiding in de vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap*, dat onlangs van de hand van de Leidse hoogleraar Robert Beekes verscheen, wordt uitgelegd hoe vergelijkende taalwetenschappers te werk gaan om het Proto-Indo-Europees te reconstrueren; er zijn geen bronnen

De eerste Nederlandse regels, drie regels boven deze.

overgeleverd waaruit blijkt hoe het Proto-Indo-Europees er werkelijk uit heeft gezien.

Toch is er volgens Beekes al veel bekend. Zo zijn er redenen om aan te nemen dat de taal tussen 3500 en 2500 voor Christus werd gesproken in Zuid-Rusland. Bepaalde woorden die het Proto-Indo-Europees moet hebben gehad, bij voorbeeld *paard*, wijzen in die richting. Het paard noemt Beekes het meest kenmerkende dier voor de Indo-Europeanen: geen paarden, geen Indo-Europeanen. En wilde paarden kwamen indertijd bijna uitsluitend voor in Zuid-Rusland, in het gebied even ten noorden van de Zwarte en de Kaspische Zee. Ook archeologische vondsten doen vermoeden dat de Indo-Europeanen zich vandaaruit verspreidden totdat ze uiteindelijk het hele gebied

tussen IJsland en India bewoonden.

Het eerste vermoeden van een mogelijke verwantschap tussen talen die op zo'n grote afstand van elkaar gesproken worden, rees in het midden van de zestiende eeuw toen de Europeanen zich in India begonnen te vestigen. Daar kwamen ze in contact met de heilige taal van het land: het Sanskriet of Oudindisch, waarvan de oudste tekst ruim drieduizend jaar geleden werd opgeschreven. Het duurde echter tot ongeveer 1800 voordat die taal genoeg bekend was om de overeenkomsten in vorm en betekenis van woorden en woordvolgorden tussen het Sanskriet, Grieks en Latijn te kunnen toeschrijven aan een onderlinge verwantschap.

Het geheim van een aantoonbare verwantschap ligt in de manier waarop ta-

len in de loop van tijd veranderen. Beekes laat in zijn boek zien dat die taalverandering niet willekeurig gebeurt, maar aan wetten gebonden lijkt te zijn. Taalverandering begint in de meeste gevallen met een bepaalde klankverandering, en die vindt dan zonder uitzondering altijd en in ieder woord plaats. Een eenvoudig voorbeeld daarvan is de *a*-klank van een Sanskritisch woord die in het Grieks overal in een *o* veranderde zoals *nábhas*, 'wolk', dat in het Grieks *néphos* werd.

In de praktijk echter zijn zulke klankwetten niet gemakkelijk vast te stellen. Dat komt onder meer doordat ze slechts in een bepaalde periode werkzaam zijn. Een effect van een klankwet kan geheel of gedeeltelijk worden tenietgedaan door een volgende.

Reconstructie

Toch zijn deze wetten nog relatief simpel, omdat je je kunt beroepen op overgeleverd materiaal. Het wordt pas werkelijk lastig als je nog een stapje verder teruggaat in de tijd en de woorden van het Proto-Indo-Europees wilt reconstrueren. Daar is niets van bewaard gebleven, zodat onderzoekers zich moeten laten leiden door de vraag: wat is het meest waarschijnlijk?

Beekes gebruikt woorden uit ruim dertig, deels uitgestorven of spaarzaam overgeleverde Indo-Europese talen om te laten zien waarop hij zijn veronderstellingen over het Proto-Indo-Europees baseert. Dat vele materiaal, hoe bewerkelijk ook, heeft als voordeel dat een veronderstelde verwantschap steeds waarschijnlijker wordt. Beekes geeft bijvoorbeeld negen woorden uit evenzoveel talen, die allemaal 'wolk' betekenen. Zes daarvan beginnen met *ne-*, twee met *na-* en de laatste met *de-*. Het gemakkelijkste is nu om te veronderstellen dat het Proto-Indo-Europese woord ook met *ne-* begon.

Om die veronderstelling aannemelijk te maken, moet je onderzoeken waarom 'wolk' in die drie andere talen niet met *ne-* begint. Dat betekent dat je van ieder van die talen apart moet weten wat er zoal mee gebeurd is, bijvoorbeeld welke klankwetten erin gewerkt hebben. Indien het Proto-Indo-Europese woord inderdaad met *ne-* begon, waarom bleef dat in het Grieks (*néphos*) en die andere vijf talen gehandhaafd, werd het in het Sanskriet *nábhas*, terwijl het Litouws er *debesis* van maakte? Pas als op ieder van die vragen een bevredigend antwoord kan worden gegeven, en volgens Beekes is dat gebeurd, mag je aannemen dat *ne-* rechtstreeks uit het Proto-Indo-Europees stamt. Op grond van nog een aantal andere overwegingen reconstrueert Beekes daarom het Proto-Indo-Europees-woord *nebhos*, wat ook in het Nederlands nog terug te vinden is in *nevel*.

Beekes' boek zit vol met dit soort puzzeltjes. Dat maakt het niet gemakkelijk om te lezen, maar wel interessant. Tussen de bedrijven van de reconstructie door blijkt dat hij weet wat de mogelijkheden en onmogelijkheden van talen zijn. Daarin is hij overigens niet altijd even helder en correct. Het lers zou bijvoorbeeld, in vergelijking met Britse talen, moeilijker zijn. Dat is natuurlijk onzin, alleen al omdat een lers kind net zo snel lers leert als een Engels kind Engels. Talen verschillen in dat opzicht nauwelijks van elkaar. Voor iemand die het Nederlands als moedertaal kent is het lers misschien lastiger te leren dan het Engels, maar dat komt hooguit omdat het lers sterker van het Nederlands verschilt. Het lers op zich wordt daarmee niet gecompliceerder.

R. S. P. Beekes: *Vergelijkende taalwetenschap: een inleiding in de vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap*. Uitgeverij Het Spectrum, 1990, 383 pagina's, f 49,90.